

Jelige: expedíció

A kérdések szerepe a bírósági diskurzusokban

Lezárás dátuma: 2015.01.03.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	
1.1. A kutatás tárgya	2
1.2. Célkitűzések és a dolgozat hipotézise	2
1.3. A korpusz és az elemzési keret bemutatása	3
1.4. A dolgozat szerkezete	4
2. A nyelvi befolyásolás	
2.1. A nyelvi befolyásolás átfogó fogalma	5
2.2. A szóbeli befolyásolás	5
2.3. Miként befolyásolhatnak a kérdések?	6
3. A kérdés	
3.1. Mi számít kérdésnek a konverzációelemzésben?	7
3.2. A szemantikai kérdéstipológia	8
3.3. A jogi kérdéstipológia	9
3.4. A szemantikai és jogi kérdéstipológia összevetése	10
4. Elemzés	
4.1. Az ágens kihagyásának szerepe	13
4.2. Preszuppozíciók	15
4.3. A preferenciarendszer szerveződése	18
4.3.1. Válaszadás, vagy a válasz hiánya	18
4.3.2. Típuskonform vagy nem típuskonform válasz adása	20
4.3.3. Megerősítés vagy cáfolás	22
4.3.4. A preferált válasz kiiktatásának lehetőségei az eldöntendő kérdésekben	24
4.4. Az alternatívák és plauzibilis történetek szerepe	25
4.5. Kérdéstípusok használata	30
5. Összegzés és konklúzió	33
6. Irodalom	34

1. Bevezetés

1.1. A kutatás tárgya

A bírósági tárgyalásokon kiemelkedően fontos szerepet kap a szóbeliség, ugyanis „*bírósági döntés alapjául csak a tárgyaláson szóban előadott vagy ismertetett anyag szolgálhat*” (Szóbeliség elve, Juhászné 2013: 44). A tárgyalás kimenetele szempontjából pedig kulcsfontosságú a bizonyítás, melynek legfontosabb eszközei a tanúvallomások és szakértői vélemények, valamint a szemlék, okiratok és egyéb tárgyi bizonyítékok (Kengyel, 2005: 238). A tanú- és szakértői bizonyítás kikérdezés útján zajlik, amely során az ügy szempontjából releváns tények felvetése mellett az esetleges ellentéteket is megpróbálják tisztázni. A tanúkhöz intézett kérdések továbbá arra is alkalmasak, hogy felmérjék a tanúk lelkiállapotát, így tehát: az akaratukat, szándékukat, jó- vagy rosszhiszemységüket, az egyetértésük meglétét vagy hiányát, beszámíthatóságukat, tudatosságukat stb. Ezek ugyan szubjektív elemek, azonban jelentősek a tények megállapításának szempontjából (Kengyel, 2005: 50). A kérdéseknek tehát igen lényeges és komplex szerep jut a bírósági diskurzusokban, a bennük rejlő egyik legfontosabb lehetőség a kikérdezettek befolyásolása (Kengyel, 2005: 366).

Ezek a megfigyelések és általánosítások motiváltak arra, hogy a bírósági diskurzusokban a kérdéseket vizsgáljam, méghozzá a befolyásolás és befolyásolhatóság szemszögéből.

1.2. Célkitűzések és a dolgozat hipotézise

A dolgozat legfőbb célja az, hogy bemutassa a magyar bírósági eljárások során elhangzó kérdéseket a tanúk befolyásolásának és befolyásolhatóságának szempontjából. Azért lényeges kihangsúlyozni azt, hogy kutatásom korpuszát magyar bírósági tárgyalások diskurzusai képezik, mert Magyarországon ilyen típusú vizsgálatok még csak elenyésző számban vannak, vö. pl. Hámori, 2006; Sajgál, 2006; Dobos, 2010. Külföldön ugyan már számos nyelvészeti kutatás irányul a bírósági diskurzusok vizsgálatára, vö. pl. Semin – Fiedler, 1996; Drew, 2008; Komter, 2013, ezek zöme azonban az angol-amerikai perjogra épül, amelytől a magyar jogrendszer számos ponton eltér. Az egyik kifejezetten lényeges különbség a két jogrendszerben a bíró szerepe a kihallgatásokon. Az angol-amerikai rendszerben a tanúkat és a feleket az ügyvédek kérdezik ki. Ennek során a bíró feladata az eljárási szabályok betartatására korlátozódik, s csak néhány kérdést tesz fel eközben. Ezzel szemben a magyar jogrendszerben a bíró az, aki elsőként kérdezi ki a tanúkat és a szakértőket, a bíróság többi

tagja csak ez után kap hozzá jogot (Kengyel, 2005: 335). Az ügyvédnek nem kötelessége a kérdésfeltevés, de minden esetben jogot kell kapnia rá.

A kétféle jogrendszerbeli különbség olyan lényeges eltérésekhez vezethet, amelyet mindenképpen figyelembe kell venni a kutatás során. Ezért a dolgozatban azt is célként tűztem ki, hogy a kérdésekkel való befolyásolást a bíróság tagjainak intézményes szerepeiből kiindulva vizsgáljam.¹ Mindezek alapján a következő hipotézist fogalmaztam meg:

A bírák és az ügyvédek más befolyásolásra vonatkozó stratégiára törekednek intézményes szerepükből adódóan, amelyek bizonyos nyelvi elemekkel tetten érhetőek. Míg a bírák az igazságos ítélethozatal érdekében a befolyásolás minimalizálására törekednek, addig az ügyvédek ügyfelük/ a vádlott² érdekeivel megegyező álláspontok irányába próbálnak befolyásolni.

1.3. A korpusz és az elemzési keret bemutatása

Az adatgyűjtés során összesen 16 bírósági tárgyaláson vettem részt, amely fele-fele arányban büntető és polgári peres eljárás volt. Ezek közül 13 tárgyalást diktafonnal rögzítettem, összesen 22 óra 14 percet, valamint 3 tárgyalásról írásos jegyzetet készítettem. A hangfelvételeket és jegyzeteket a titoktartási kötelezettségnek megfelelően használtam fel, így a dolgozat példái anonimizáltak.

A korpusz minél részletesebb vizsgálatának érdekében több elemzési szempontrendszert választottam. A konverzációelemzés módszerereivel írásban rögzítettem a hangfelvételeket,³ továbbá a kérdések szerkezeti sajátosságait is vizsgáltam általa, amelyek a grammatikai kényszerek elemzésére kifejezetten alkalmasnak tűntek.

A nyelvi befolyásolás kutatása során elengedhetetlen a kérdések szerkezetének és grammatikai sajátosságainak a vizsgálata a társalgásban, mert a strukturális tudás rejtett és hallgatólagos tudás, azaz implicit. Az implicit információközvetítés pedig különösen alkalmas a befolyásolásra, mert a megnyilatkozás létrehozásakor kevésbé tudunk tudatosan hozzáférni, mint az explicit propozicionális tartalomhoz, amelyről úgymond „lehet beszélni”.⁴ A propozicionális tartalom ezért jobban ki van téve a torzításoknak, továbbá nehéz az

¹ Terjedelmi okok miatt az ügyészi fellépéseket egy következő dolgozatban fogom vizsgálni.

² Polgári peres eljárásban ügyfélről beszélhetünk, míg büntetőperes eljárásban terheltől, a tárgyalás alatt pedig már vádlottról.

³ A dolgozatban megkülönböztetem az írott jegyzetet a hanganyag átíratától. Míg az előbbi a magyar helyesírás szabályai szerint írom, az utóbbiban a konverzációelemzési hagyományokat követem (Jefferson, 1984).

⁴ Emellett a nyelvi inger feldolgozása küszöb alatt történik, az automatikus dekódolási szakaszban, így alkalmas lehet küszöb alatti befolyásolásra (Árvay, 2003: 19).

általánosítás, mert a szituáció tekintetében konkrét jelentésekre korlátozódunk. Amennyiben a nyelv strukturális tulajdonságaira irányítjuk a figyelmünket, akkor kevésbé vagyunk kitéve a torzításoknak, ugyanakkor kutatások bizonyították, hogy hipotézis-ellenőrzéskor, a propozicionális és a strukturális tudást azonos súllyal használjuk fel (Semin, 2008).

Kutatásomban azonban, törekedve a minél részletesebb elemzésre, a kontextusfüggő propozicionális tartalmat is figyelembe vettem, hiszen a tárgyalótermi környezet nagy hatással van a megnyilatkozásokra. Erről azonban még magyar viszonylatban nagyon kevés információnk van. Az elemzések során a konverzációelemzés módszereit ötvöztem a funkcionális pragmatika nézeteivel, valamint a kutatás jogi és szociálpszichológiai ismereteket is megkövetelt. Az egyes irányzatok bizonyos részeit felhasználva így létrehoztam egy komplex elemzési szempontrendszert.

1.4. A dolgozat szerkezete

A Bevezetést követően a második fejezetben ismertetem a nyelvi befolyásolás pragmatikai irodalomban vett átfogó nézetét (2.1.), majd pedig az általam követett szóbeli befolyásolás irányvonalát (2.2.), végül a fejezet lezárásaként összefoglalom, hogy a kérdésfeltevéseknek milyen tulajdonságait kell szem előtt tartani, amennyiben a velük való befolyásolás lehetőségét vizsgáljuk (2.3.). A harmadik fejezetben a kérdés fogalmát határozom meg a konverzációelemzés keretében (3.1.), majd pedig a dolgozatban követett két kérdéstipológiát mutatom be: a szemantikait (3.2.) és a jogit (3.3.), a fejezet lezárásaként pedig összevetem a két csoportosítást (3.4.). A negyedik fejezetben mutatom be a korpusz elemzését, amelynek első felében az ágensség kihagyásának szerepére térek ki (4.1.), a kérdések preszuppozícióira (4.2.), és a preferenciarendszer szerveződésére (4.3.). A preferenciarendszer szempontjából a válaszadást és annak hiányát vizsgálom (4.3.1.), a típuskonform vagy nem típuskonform válaszadást (4.3.2.), a megerősítést vagy cáfolást (4.3.3.), és két lehetőséget is felvázolok arra vonatkozóan, hogy miként lehet a preferált választ kiiktatni az eldöntendő kérdésekből (4.3.4.). Ezt követően két olyan befolyásolási lehetőséget mutatok be, amely nem csak az egyes párszekvenciákban mutatkozik meg, hanem a kihallgatás nagyobb részében is: a lehetséges alternatívák felvetésének és a plauzibilis történeteknek a szerepét (4.3.5.). A fejezet lezárásaként pedig azt ismertetem, hogy a bírák és ügyvédek milyen típusú kérdések használatát részesítik előnyben. Az utolsó fejezetben (5.) összegzem az eredményeimet és a konklúzióimat.

2. A nyelvi befolyásolás

2.1. A nyelvi befolyásolás átfogó fogalma

A pragmatikai szakirodalomban a nyelvi befolyásolást gyűjtőfogalomnak tekintjük, amelynek öt alkategóriáját különböztethetjük meg: a meggyőzést, a manipulációt, a rábeszélést, a kényszerítést és a késztetést. A nyelvi befolyásolás általános meghatározására Árvay (2003: 11) definícióját választottam.

„A nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás a kommunikátor azon törekvése, hogy az olvasókban vagy a hallgatókban egy adott véleményt alakítson ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket megerősítse vagy megváltoztassa.”

Azt fontos hangsúlyozni, hogy ezt a definíciót Árvay írott reklámszövegekkel kapcsolatban fogalmazza meg, melyeknek *szándékos* célja a befolyásolás. Kutatásom során én a szóbeli nyelvhasználatot vizsgálom, ráadásul olyan szituációban, amelyben törvény tiltja a tanúk befolyásolását (Kengyel, 2005: 336). Ezért a nyelvi befolyásolást egy általánosabb, tágabb keretben vizsgálom. Mielőtt azonban azt ismertetném, bemutatom a hozzá kapcsolódó legfontosabb nézeteket.

2.2. A szóbeli befolyásolás

Nemesi (2011: 182) funkcionális pragmatikai keretben értelmezi a nyelvi befolyásolás jelenségét, amely ennek tükrében a tudatosság bármely fokát képezheti, s nem szükséges hozzá a beszélő befolyásoló szándéka. Amikor ugyanis a beszélő megszólal, választani kényszerül a megnyilatkozási stratégiák közül⁵ a nyelv nagyfokú variabilitása miatt. Mivel mindig több alternatíva közül választhatunk, az egyes választásoknak üzenetértékük van, függetlenül attól, hogy a hallgató felismeri-e azt. A nyelvi stratégiák használata tehát nem azt jelenti, hogy a beszélő szándékosan megkísérli félrevezetni vagy manipulálni a társalgás résztvevőit, a választások ugyanis olyan mértékben lehetnek konvencionálisak vagy begyakorlottak, hogy a beszélő akár automatikusan is végrehajthatja őket (Verschuere, 1999: 156–7).

Tátrai (2011: 206) a megnyilatkozást figyelemirányítási tevékenységnek nevezi, amely során a megnyilatkozó a maga kontextusfüggő perspektívájából reprezentálódó folyamatos közlésével befolyásolja a másik résztvevő mentális irányultságát: figyelmét és megértését.

⁵ Eközben figyelemmel van a befogadói stratégiákra is. A választások továbbá a stratégiák között zajlanak, de azok kihatással vannak a nyelvi struktúra minden szintjére.

Végül pedig Semin (1999: 273–4), magát a nyelvet nevezi szerkezetadó eszköznek, amely által a beszélő a valóságnak, vagy a gondolatainak egyes aspektusait stratégiai módon adja elő a kommunikációban azért, hogy alakítsa vagy befolyásolja az üzenet vevőjének társas megismerő folyamatait. Ebből pedig az következik, hogy minden egyes megnyilatkozás, s ennek tükrében minden egyes kérdés a rá adott válasszal együtt az ismereti állapot megváltozásával jár.

A nyelvi befolyásolás Árvay (2003: 11) által megfogalmazott általános definíciójának, valamint a szóbeli kommunikáció funkcionális pragmatikai nézőpontjának összevetéséből a következő megállítások vonhatóak le:

- A nyelvi befolyásolás a megnyilatkozások természetes és általános velejárója, mivel maga a megnyilatkozás egy figyelemirányítási aktus, amely hatással van a hallgató mentális állapotaira.
- A befolyásolás nem feltétlenül szándékos és tudatos cselekedet. A megnyilatkozások létrehozásában szerepet játszó stratégiák kihatással vannak a nyelvi struktúra minden szintjére. A választásokat a beszélő automatikusan is végrehajthatja.

A kutatás során a szóbeli befolyásolás itt levezetett, tágabb értelmezését fogom követni. Ennek tekintetében visszautalok a Bevezetésben meghatározott hipotézisre, mely szerint a bírák és ügyvédek intézményesített szerepükből adódóan eltérően befolyásolnak kérdéseikkel oly módon, hogy a bírák a befolyásolás minimalizálására törekednek, az ügyvédek pedig ügyfelük/ a vádlott érdekét képviselve próbálnak befolyásolni. A szóbeli befolyásolás meghatározását követően elmondható, hogy a befolyásolás minimalizálása legalább annyira nehéz feladat, mint maga a befolyásolás, ezért is olyan fontos a befolyásolás elkerülésére alkalmas stratégiák vizsgálata.

2.3. Miként befolyásolhatnak a kérdések?

Amennyiben a kérdések befolyásoló tulajdonsága után érdeklődünk, azt kell megvizsgálni, hogyan strukturálják a válaszadást, és milyen következtetéseket vonunk le általuk (Semin, 2008), ezért a kérdéseket a rá adott válaszokkal együtt szükséges elemezni. Ahogyan azt a szóbeli befolyásolás definíciójában bemutatam, a nyelvhasználati stratégiák a nyelvi struktúra minden szintjére kihatással lehetnek, ezért adott szituációban bármilyen nyelvi jelenség befolyásolásra alkalmas lehet. Így az elemzésben elsősorban azoknak a befolyásolási

(és befolyásolást minimalizáló) stratégiáknak a bemutatására törekedtem, amelyek a legtöbbször előfordultak.

Mielőtt azonban ismertetném az elemzést, szükségesnek tartom a konverzációelemzés legfontosabb fogalmainak bemutatását, valamint a dolgozatban alkalmazott kérdéstipológia ismertetését.

3. A kérdés

3.1. Mi számít kérdésnek a konverzációelemzésben?

Sacks és Schegloff (1973) alapján, a társalgás szerkezetében a kérdést egy fordulónak tekintjük. A forduló a társalgás legkisebb egysége, az a megnyilatkozás, amit egy beszélő mond, amíg át nem adja a szót. A kérdésre azonnal elvárttá válik a válasz, amely egy másik beszélő fordulója. Mivel ez a két forduló szorosan összetartozó egységet alkot, párszekvenciának nevezzük.⁶ A párszekvencia fordulói a következő állításokkal jellemezhetőek:

1. Általában szomszédosak, de nem feltétlenül azok (pl. mellékszekvencia vagy betétszekvencia betoldásakor).
2. Különböző beszélők produkciói.
3. Rendezettek. A kérdés az első párrész, a válasz a második párrész.
4. Tipizáltak, ugyanis egy bizonyos első párrész egy bizonyos második párrészt követel meg.

Érdemes megjegyezni, hogy a bírósági diskurzusok az intézményesített társalgástípusok közé sorolhatóak, ahol ezek az elvárások még kötöttebbek és jelentős hatással vannak az interpretációra. Így például a tanúkhöz tipikusan a második párrész köthető, tehát a válaszadás. Ennek okán, ha egy tanú mégis kérdést tesz fel, a bíróság tagjai azt valamilyen módon válaszként fogják interpretálni (Beach, 1985, idézi Komter, 2013).

A részletes elemzéshez nem csak a kérdések szerkezetbeli elhelyezkedésének megállapítása fontos a társalgásban, hanem választani kell a különböző kérdéstipológiai csoportosítások között is. Dolgozatomban a kérdések szemantikai csoportosítását követem, mert ez a tipológia alkalmas leginkább a célként kitűzött vizsgálatokhoz, mivel a kérdéseket

⁶ Kiefer (1983: 203) szerint sem vizsgálhatóak önmagukban a kérdések, a rájuk adható válaszok nélkül. Ő (K,V)-szerkezetnek nevezi a kérdés-válasz párokat.

válaszhalmazaik alapján különíti el egymástól. Dolgozatom ugyanakkor pragmatikai aspektusú, ezért fontosnak tartom az elemzéshez választott kérdéstipológia megkülönböztetését a pragmatikai csoportosítástól.

A kérdések pragmatikai és szemantikai csoportosítása között nem lehet 1:1 arányú megfeleltetést tenni. Egy mondat a beszédhelyzet függvényében több funkciót is betölthet. A kérdések pragmatikai rendszerezésénél a kontextusra, és annak tényezőire kell a fő hangsúlyt fektetni (Schirm, 2007: 161).

Ez a megállapítás viszont nem jelenti azt, hogy a konverzációelemzésben a szemantikai felosztást követve teljesen figyelmen kívül kellene hagyni a kontextus szerepét. A konverzációelemzés a beszélt nyelv szabályszerűségeit kutatja, tehát az elemzések mindig az adott kontextusban megfigyelt nyelvhasználaton alapulnak. Ezért nem mondhatjuk azt, hogy a kérdések szemantikai csoportosításának követése a konverzációelemzésben kizárja a kontextus figyelembevételét. Bár az említett megközelítések különböznek egymástól, együttműködve, egymást kiegészítve egy komplex elemzést segítenek elő.

3.2. A szemantikai kérdéstipológia

A kérdő mondatok szemantikai szerkezetük alapján négy osztályba sorolhatóak, amelyek a következők (Kiefer, 1983):

1. Eldöntendő kérdések: (p, ~ p)

Válaszhalmazuk kételemű, s mindkét elem egy kijelentés (propozíció), ahol az egyik tagadása a másinak.

2. Választó kérdések: (p, q)

A választó kérdések oly módon térnek el az eldöntendő kérdésektől, hogy az egyik kijelentés állítása nem zárja ki a másik lehetőséget, tehát p és q lehet egyidejűleg igaz.

A választó kérdések jellemző tulajdonsága a *vagy* kötőszó jelenléte, amely nem egyenlő a logikai diszjunkcióval, hanem azt jelenti, hogy választhatunk az opciókból.

A választó és eldöntendő kérdések bizonyos esetekben visszavezethetők ugyanarra a szintaktikai struktúrára

3. Kiegészítendő kérdések: (x₁, x₂...x_n) G_i (ahol G_i a kérdőszó vagy az utána álló főnév által meghatározott grammatikai kategória)

Válaszhalmazuk potenciálisan végtelen, azonban általában adott beszédhelyzetekben pragmatikailag meghatározott számúak a válaszok. A kérdőszó, vagy a mögötte álló főnév (kérdő főnév) grammatikai megszorításokat tesz a válaszhalmazra.

4. Nyitott kérdések: ($P_1, P_2 \dots P_m$)

Válaszhalmazuk a kiegészítendő kérdéssel megegyezően potenciálisan végtelen, de általában pragmatikai tényezők meghatározzák a válaszok számát a beszédhelyzetekben. Jelentős eltérés azonban, hogy a nyitott kérdések válaszhalmaza grammatikailag meghatározatlan.

A szemantikai tipológiát, az elemzésben való alkalmazhatóság megállapítása érdekében, fontos összevetni a jog által meghatározott csoportosítással. Az összehasonlítás előtt azonban a jogi kérdéstipológiát is meg kell ismernünk.

3.3. A jogi kérdéstipológia

Kengyel (2005: 336) a következő négy kategóriát különbözteti meg a jogi eljárások kihallgatásaiban:

1. Üres kérdések

Kizárólag a keretet adják meg a válaszhoz, ugyanis tartalmi meghatározottság nélküliek. Hátrányuk az, hogy nem készítetik a tanút részletes vallomásra.

2. Tartalomfeltáró kérdések

Az üres kérdések ellentéte, a válasz tartalmi elemei is megtalálhatóak benne. Részletek feltárásakor elkerülhetetlen kérdéstípus. Minél több tartalmi elemet foglal magában, annál inkább befolyásolhatja a tanút.

3. Választó kérdések

Legalább három, egymással ekvivalens választási lehetőség felajánlása.

4. Ellentétes kérdések

A lehetséges, vagy feltételezett válasz teljesen valószínűtlen ellentétére kérdeznek rá általa, választó kérdés hiányában.

Ezek a kérdések a tanúk kikérdezésekor az összefüggő előadásukat egészítik ki, vagy az esetleges ellentmondásokat tisztázzák. Ritkán hangzik el olyan kérdés, amellyel a szavahihetőségüket vagy az emlékezőképességüket ellenőrzik.

A következő pontban összehasonlítom a szemantikai és jogi kérdéstipológiát, amely által azt is megmutatom, miként feleltethetőek meg egymásnak ezek a kategóriák.

3.4. A szemantikai és jogi kérdéstipológia összevetése

Az üres kérdés jogi definíciója azt mondja, hogy maga a kérdés csak a keretét adja meg a válasznak, ugyanis tartalmi meghatározottság nélküli, s ez az egyetlen típus, amely által elkerülhető a befolyásolás, ugyanis óvatosan vezeti a tanút a kihallgató által meghatározott irányba. A leírás alapján az üres kérdés a nyitott kérdés kategóriájának lenne megfeleltethető. A felsorolt tipikus üres kérdések (*Kit látott? Mit látott? Ki volt ott?*) azonban kiegészítendő kérdések, mert a kérdőszó szűkebbre szabja a válaszlehetőségek szemantikai kategóriáját.

Megfigyeléseim alapján nyitott kérdéseket főként a tanúk kihallgatásának legelején tesznek fel a bírák, amelyek arra készítetik a tanút, hogy mondandóját összefüggően adja elő, amelynek legegyszerűbb formája is szellemi teljesítmény, ugyanis logikai és kifejezésbeli képességeket igényel (Kengyel, 2005: 335). Lássunk néhány nyitott kérdést az elemzett korpuszból!⁷

- (1) B: *Engem az érdekelne, **miért** vettek ebben az egészben részt?*
- (2) B: *akkor szeretném megkérni, hogy legyen szíves elmondani, hogy **mit tud** erről az ügyről. nyilván mint a felperes tulajdonosa, tud erről az ügyről.*
- (3) B: *akkor azt kérem először, hogy mondja el, amit el kíván mondani, és majd utána kérdezzünk. (2.0) tehát hogy történt?*
- (4) B: **Honnan szerzett tudomást, hogy loptak el cipőt?**
- T: *A testvéreimtől.*

A (4)-es kérdést azonban a következő módon is fel lehetne tenni: **Kitől** szerzett tudomást?

A jogi kérdéstipológia által a két kérdés között nem lehetne különbséget tenni, pedig ezzel a módosítással a kérdőszó szűkebbre szabja a válaszalmazó grammatikai kategóriáját,⁸ tehát tesz bizonyos megszorításokat a lehetséges válaszok tekintetében.

A tartalomfeltáró kérdéseket az üres kérdések ellentétéként tartják számon (Kengyel, 2005: 336), amelyben már a válasz tartalmi elemei is megtalálhatóak. Minél több tartalmi elemet foglal magában a kérdéstípus, annál inkább befolyásolja a hallgatót. A tartalomfeltáró kérdések azonban nem alkotnak egy tisztán elkülöníthető kategóriát, hiszen a nyitott és üres

⁷ Az elemzés során a következő módokon jelölöm a résztvevőket: bíró (B), ügyvéd (Ü), ügyész (ÜSz), tanú (T), szakértő (S), alperes (A).

⁸ Ebben az esetben szemantikai szűkítést tesz, mivel a *kitől* kérdőszó főnévi csoportra kérdez, de vannak olyan kérdőszók is (pl. *melyik, milyen*), amelyek csak a válasz szintaktikai kategóriáját határozzák meg, a szemantikait pedig a mögötte álló főnév. Ezért ezeket a kényszereket együttesen grammatikai kényszereknek nevezem Kiefer (1983: 221) alapján.

kérdések metszetének kivételével bármelyik kérdéstípus tartalmazhatja a válasz tartalmi elemeit, különböző módon és mértékben. A lexikai választások mellett ugyanis a kérdések grammatikai és prozódiai tulajdonságai is alkalmasak arra, hogy kifejezzék a beszélő és hallgató(k) közötti tudásviszonyt. A hallgató ugyanis minden kérdéssel felhatalmazást kap arra, hogy megadja a hiányzó információkat, amelyeket a kérdések által kíván a beszélő. Minél kevesebb grammatikai kényszert tesz a beszélő a válaszra nézve, annál több információt vár el a hallgatótól, ugyanis kevesebb grammatikai megszorítás kevesebb beszélői tudást feltételez a válasz tekintetében. Ezzel párhuzamosan pedig, minél több kényszert fejez ki kérdésével, annál kevesebb információt vár el a hallgatótól. Ezt nevezzük a hallgató és a beszélő között fennálló tudásbeli lejtőnek (epistemic gradient) (Heritage, 2012). Tekintsük az (5)-öt!

(5) Nyitott kérdés: *Miért mondta, hogy hárman voltak, ha nem volt ott a testvére?*⁹

Kiegészítendő kérdés: *Kikkel volt a helyszínen?*

Választó kérdés: *A testvérével, vagy a barátnőjével volt a helyszínen?*

Eldöntendő kérdés: *A testvérével volt a helyszínen?*

A példaként hozott nyitott kérdést a beszélő tudásának mértékében több módon is fel lehetne tenni. Az eldöntendő kérdésben a beszélőnek van egy hipotézise, amelyben a tanú testvére ott lehetett a helyszínen. Azt szeretné megtudni, hogy a feltételezett személy ott volt-e, vagy sem. Ebben a legnagyobb a beszélő tudása. A választó kérdésben már más alternatívát is felajánl a kérdező, míg végül a kiegészítendő kérdésben csak azt fejezi ki, hogy a tanú nem volt egyedül, és több mint egy személy volt még rajta kívül. Tehát ezek alapján elmondható, hogy a kérdések típusának tekintetében, a beszélő különböző tartalmi elemeket fogalmaz bele a kérdéseibe a válaszról adott tudásának tekintetében. Az pedig, hogy ezt milyen lexikai választásokkal teszi, már a szituációtól függ.

A bírósági kihallgatásokban a kérdések számos esetben grammatikailag nem kérdésként fogalmazódnak meg, de tartalmukból és funkciójukból adódóan kérdésként interpretálhatóak (Hámori, 2006: 141). Ezért fontosnak tartottam egy ötödik kategória bevezetését is a szemantikai csoportosítás mellé, a befogadó irányultságú episztemikus aszimmetriával (recipient-tilted epistemic asymmetry)¹⁰ létrehozott eldöntendő kérdéseket,¹¹ amely a beszélő

⁹ A *testvére* kifejezés helyett egy konkrét személynév hangzott el, amit titoktartási kötelezettségek miatt nem közölhettem, de a behelyettesítését a példa érthetősége miatt elengedhetetlennek véltem.

¹⁰ A továbbiakban EA eldöntendő kérdéseknek nevezem.

és hallgató között fennálló tudásbeli különbségre épül. A beszélő egy állítást tesz, de azt szubjektívvá teszi oly módon, hogy episztemikus jogot ad a hallgatónak a megerősítésre vagy cáfolásra, így azt eldöntendő kérdésként fogja interpretálni. Ebben a kérdéstípusban a legmagasabb a beszélő tudása, ahogy azt a következő esetben is látni lehet:

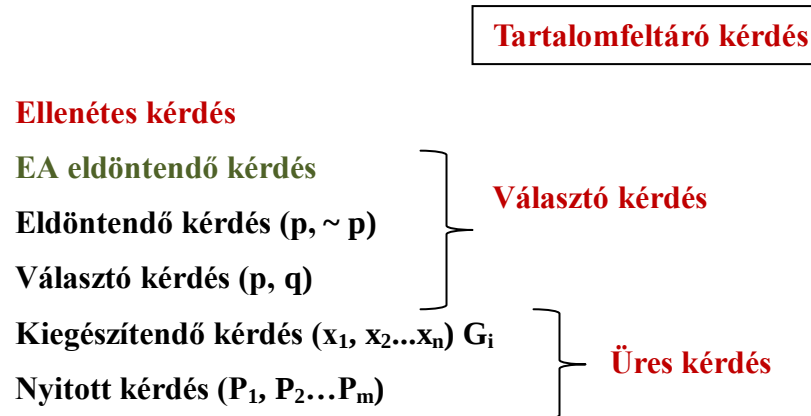
(6) Ü: *tehát jól értem hogy ez gyakorlatilag kettős célt szolgál, a hallgatónak a felzárkózását másrészt pedig hogy a hiányzásokat bepótolják.*

T: *igen.*

Végül pedig, a jog által megfogalmazott választó kérdésekben nem teszik meg azt a megkülönböztetést, amelyet a szemantikai csoportosítás tesz eldöntendő és választó kérdés között, ugyanis (az ellentétes kérdés kivételével) három egymással ekvivalens választási lehetőséget kell felajánlani a kérdésben. Ennek a megfogalmazásnak kiemelkedően fontos szerepe van a befolyásolás elkerülésének szempontjából, amit az elemzés során részletesen be fogok mutatni.

Az összehasonlítás alapján jól látható, hogy a szemantikai csoportosítás árnyaltabbá tudja tenni a jog által meghatározott kérdéstípusokat. Ezért a bírósági diskurzusok elemzésekor mindkét csoportosítást egyaránt figyelembe kell venni, azaz az elemzés során egy összegzett kérdéstipológiát célszerű alkalmazni, amelyet az *1. ábrában* illusztrálok. Az ábra bal oldalán vázoltam fel az összesített tipológia hat elemét: a négy szemantikai kérdéstípust, az ötödik kategóriaként bevezetett episztemikus aszimmetriával létrejövő eldöntendő kérdést, valamint az ellentétes kérdést, amely olyan, kifejezetten jogi kérdéstípus, amely definíciója alapján egy teljesen különálló kategóriát alkot. Jobb oldalt a további három jogi kérdéstípust ábrázolom olyan módon, hogy az miként feleltethető meg a nyelvészeti csoportosításnak. A tartalomfeltáró kérdést a levezetés alapján különálló kategóriaként kezelem, amely bármelyik kérdéstípusra igaz lehet, míg a választó és üres kérdéseknek vannak megfelelői.

¹¹ Stivers és Rossano (2010) az episztemikus aszimmetriát olyan fő faktornak tekintik, amely a grammatikai és prozódiai tényezők mellett jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy egy megnyilatkozást kérdésként interpretáljunk. Ebből pedig az következik, hogy nem csak eldöntendő kérdések hozhatóak létre episztemikus aszimmetriával, hanem például bizonyos esetekben kiegészítendő kérdések is.

1. ábra. Egyesített kérdéstipológia

A kihallgatások során elhangzó kérdés-válasz párszekvenciákat tehát abból a szempontból vizsgálom, hogy milyen kényszereket szabhatnak a válaszra, valamint hogy a kérdések a rá adott válaszokkal együtt milyen következtetések levonásával járnak. Fontos hangsúlyozni, hogy maga az elemzés sem lehet teljesen objektív, hiszen az elemzést végző személy, bárminemű igyekezete ellenére sem tud a saját szubjektív perspektívájától megválni.

4. Elemzés

4.1. Az ágens kihagyásának szerepe

Elsőként az okozás nyelvi manipulációját vizsgálom, az ágensség kapcsán. Egy esemény kezdeményezőjének nézőpontja ugyanis különböző módokon reprezentálható, tehát bizonyos nyelvi eszközökkel implikálhatjuk azt, hogy ki az esemény beindítója (Semin és De Poot, 1997, idézi Semin, 2008).

Az erre irányuló kutatások az eseményekben részt vevő két személy között tettek különbséget. A bírósági eljárások során azonban én azt találtam kiemelkedően fontosnak, hogy miként lehet teljesen kihagyni az ágenszt a kérdésből. Ez főként a szándékosság vizsgálatában jelentős szempont, ahogyan azt a következő két esetben is bemutatom.

Szándékos gázolást történt-e?

(7) 1. B: *tehát ha jól értem, a sértett balra történő mozgását megelőzően 0.3 másodperccel*

indul el az autó kormány(.)nyában a a tehát a kormányzásának a változása.

2. S: *igen.*

3. B: *ezt megelőzően van nyilván a vezetőnek a vádlottnak a szándék kialakulása.*

4. S: *>igen< a kormányzás.*

5. B: *a kormányzás szándékának a kialakulása. <most> (.) <ez azt> (.) jelenti, nem akarom megmondani, csak kérdezem, hogy ez most (0.5) reakcióidőn belül vagy kívül van? tehát ő <hogyan> >hogyan< lehet, hogyan lehet egy átlagos emberi reakciót tekintve, le lehet ezt kö követni, tehát ha valaki szándékosan el akarja ütni a balra mozduló sértettet, le tudja követni 0.3 másodpercen belül, hogy az elmozdul balra?*

6. S: *nem. tehát ez azt jelenti, hogy hamarabb elhatározta a gázadást és a jobbra kormányzást, mint ahogy a sértettnek, mondjuk azt, hogy a saját elhárítási manővere láthatóan és észlelhetően kialakult. tehát még amikor a sértett elkezdett futni az autó irányába, akkor már az autó vezetőjében (0.5) az a fajta cselekménysor tudatilag kialakult, hogy gázadás és jobbra kormányzás.*

A bíró elsőként a kormányban bekövetkező állapotváltozásról beszél, az *elindul* ige által. Arról, hogy ki indította el az eseményeket, még nem ejt szót, ezért alkalmat ad arra, hogy a megtörtént esemény ágens általi akaratára és szándékosságára csak az első kérdés megválaszolása után kerüljön sor. Az elválasztás nehézségét mutatja a megfogalmazás nehézsége, amelyet az esemény leírására tett opciók, és a köztük lévő hezitáció is jelez. A 3. és 4. sorban kerül először szóba az elkövető szándékossága. Az 5. sorban feltett kérdés pedig rávilágít a szétválasztás fontosságára: a gázolás megtörtént a kormánymozdulat által, de a rendkívül rövid eseményidő miatt felmerül az a kérdés is, hogy a reakcióidő tekintetében a vezető szándékos cselekedete fennállhatott-e. A kérdés ilyen részletességű felbontása egyértelműen a tények minél pontosabb megállapítására, és ez által a befolyásolás elkerülésére irányul. A kérdésben választott ige típusa tehát különböző mértékben implikálhatja az ágenst, ezért nagyon fontos szerepe van a befolyásolhatóság szempontjából. Ebben a példában a befolyásolás elkerülését mutattam be az igeválasztás által, azonban az ágens kihagyása lehet befolyásolásra alkalmas eszköz is, szintén a szándékosság tekintetében, ahogyan azt a következő eset is mutatja.

Az alperes egy korábbi vallomásában elmondta, hogy egy alkalommal nem jutott be a nyelviskolába, mert zárva volt az ajtó. Elképzelhetőnek tartja, hogy nem voltak az iskolában a megbeszélrt időpontban, vagy ha voltak, akkor nem engedték őt be, ezért nem vett részt a megbeszélrt órán. A példa az iskola tulajdonosának tanúvallomásából való részlet, amelyben az ügyvéd intéz hozzá kérdést.

Vajon szándékosan nem engedték be a hallgatót az iskolába?

(8) Ü: *a nyelviskolában milyen módon ő: várakoztatnak () tehát hogyan működik a beléptetés?*

T: *reggel hat órától mindig ott van a kolléganőnk és általában este nyolc óráig mindig ott van valaki a nyelviskolába () ami azt jelenti egy kapucsengőn kell csengetni és automatikusan bejutnak oda. a nyelviskola több szintes ezért minden emeleten biztosítva van () pont annak az érdekében ha éppen az a kollega éppen nincs ott a (1.0) nyomógomb mellett akkor a másik irodában a kolléga azt el tudja érni és be tudja engedni tehát azt tudom mondani, aki be szeretne jutni a nyelviskolánkba az be tud () eddig mindenki bejutott.*

Az ügyvéd a *milyen módon várakoztatnak* kérdést egy azonnali önkezdemenyezett önjavítással (Kitzinger, 2013) a *hogyan működik a rendszer* megfogalmazásra módosítja. Ezzel a választással sokkal inkább azt implikálja, hogy ilyen a beléptető rendszer, mert az így *működik*, és ha a hallgató nem jutott be, akkor az nem az ott dolgozók miatt van, akik esetleg szándékosan nem engedték volna be. Emellett a cselekvő leírást kifejező *várakoztatnak* igés verzió megengedte volna ezt az interpretációt is. A szándékosság kikerülését továbbá az is elősegíti, hogy az ügyvéd nem a konkrét esetre kérdez rá, amelyet az alperes említett, hanem a belépésről általánosan érdeklődik, de az előzmények tudatában a hallgatóság le tudja vonni a szükséges következtetést arra az adott esetre vonatkozólag. Ez a példa továbbá azt is megmutatja, milyen fontos a tárgyalótermi diskurzusok vizsgálatában az előzetes vallomások és egyéb tények figyelembe vétele (Drew, 2008).

Az ágens kihagyásának egyik fő lehetősége tehát a cselekvést kifejező igék elhagyása. Az, hogy változás indul el a kormányban, a kormány állapotáról mond el valamit, nem arról, aki a cselekvést végrehajtotta. A *hogyan működik a beléptetés* a rendszer működésére kérdez rá, míg a *milyen módon várakoztatnak* a beléptetőre utal, mint saját szándékkal és akarattal rendelkező humán ágensre. Összegzésként elmondható, hogy az ágensség kihagyása egyaránt alkalmas a befolyásolásra és annak elkerülésére is, amit főként a kérdésben használt ige típusa határoz meg.

4.2. Preszuppozíciók

A kérdések mindig tartalmazzák a beszélők preszuppozícióit, azaz előfeltevéseit (Levinson 1983, idézi Hayano, 2013, Walton, 2008). Ezek olyan információk, melyeket a kérdező

adottnak tart. A megnyilatkozásokban impliciten vannak jelen, felismerésük pedig valamilyen nyelvi konvenció által történik (Tátrai, 2011).¹² Éppen ezért a hamis preszuppozíciót tartalmazó kérdések kifejezetten alkalmasak a hallgatóság befolyásolására,¹³ mivel a válaszadónak ekkor két lehetősége adódik (Walton, 2008; Hayano, 2013):

- egyenes választ ad a hamis preszuppozíciót tartalmazó kérdésre, ezáltal elismeri annak igazságát, vagy
- plusz interakciós energia befektetésével explicitté teszi a kérdésben rejlő preszuppozíciót, és cáfolja azt. Ebben az esetben a történések olyan színben tüntetik fel a tanút, mint aki ki akarja kerülni az egyenes válaszadást, ezáltal képlékennyé válik szavahihetősége és kételkedést vált ki a hallgatóságból vallomásának igazságtartalma tekintetében.

A preszuppozíciók számos módon és különböző mértékben lehetnek jelen a kérdésekben (Semin és Fiedler, 1996; Loftus és Palmer, 1974; Walton, 2008; Verschueren, 1999; Tátrai, 2011). A (9)-es példában egy irányított eldöntendő kérdés szerepel. A preszuppozíció egyszerűen az, hogy a beszélő az eldöntendő kérdésben valamelyik választ igaznak tartja a két lehetséges közül (Walton, 2008). A befolyásoló jellegét erősíti, hogy a kérdés irányított, mivel a beszélő az egyik opciót valószínűbbnek gondolja.¹⁴ A bíró azt feltételezi előzetes ismeretei alapján, hogy az unoka azért nem látogatja meg nagypapáját, mert valaki megakadályozza benne. Arra ugyan külön rákérdez, hogy próbálkozott-e már, de a végeredmény az lesz, hogy a tanúnak csak feltételezésesei vannak ezzel kapcsolatosan. Ez a tanút kedvezőtlenebb színben tünteti fel, mintha egyszerűen arra a kérdésre kellene válaszolnia, hogy miért nem látogatja meg a nagypapáját (azok után, hogy a látogatás elmaradását már tényként kezelik).

(9) B: *állítása szerint a személyes látogatásnak valami akadálya van?*

T: *úgy érzem meg se tudnám közelíteni.*

B: *próbálta már és akkor elküldték?*

T: *nem.*

¹² Az általam bemutatott fogalom pragmatikai értelmezés, emellett a nyelvészetben szemantikai aspektusból is megközelíthető a preszuppozíciók kérdése, vö. pl. Kiefer Az előfeltevések elmélete.

¹³ Walton (2008) megnevez „ártalmatlan” preszuppozíciókat is, ezek azok, amelyek nem befolyásolnak. Az, hogy mely preszuppozíciók minősíthetők ezzel a fogalommal, szituációfüggő.

¹⁴ A kérdés irányított jellege már nem tartozik a preszuppozícióhoz, hiszen a bíró arra kérdez rá. Preszuppozícióra pedig nem lehet kérdezni, ugyanis a kérdező eleve adottnak tartja, nem szorgalmazza megvitatását (Tátrai, 2011).

B: *akkor ez csak feltételezés?*

T: *igen.*

A befolyásolás minimalizálásának érdekében mindenképpen fontos az, hogy a kérdés a lehető legkisebb mértékben tartalmazza a kérdező preszuppozícióit, valamint hogy hamis preszuppozíció egyáltalán ne legyen benne. Megfigyeléseim alapján a bírák törekednek erre. Az előzetes tények és adatok ismeretében számos dolgot adottnak tekinthetnének, ugyanakkor egy-egy kikérdezés során mindig próbálnak úgy kérdezni, mintha először hallanák az eseményeket.

(10) B: *ismeri-e az, illetve mikor volt a: mikor dolgozott a () nyelviskolában?*

T: *()-tól ()-ig dolgoztam az ()-ban.*

B: *munka: viszonyban?*

T: *igen.*

B: *ismeri-e az alperest?*

T: *igen órákról, igen (.) találkoztunk.*

B: *önhez járt ő:?*

T: *>igen.<*

A kérdésekből továbbá az is kitűnik, hogy ebben különösen jelentős szerepet kap a logikai és időbeli sorrend betartása (Ibolya, 2014). A (10)-es kérdésben például a bíró elsőként arra kérdez rá, hogy ismeri-e az alperest, de egy azonnali önkezdemenyezett önjavítással inkább azt tudakolja meg, hogy mikor dolgozott egyáltalán az iskolában, hiszen ha nem abban az időben, amikor a tanuló járt a kurzusra, akkor másként kell alakítani a továbbiakban a kikérdezést. Emellett azonban fontos információ az, hogy a bíró úgy tudja, a diák tanárát idézték be tanúnak, mégis úgy próbálja feltenni kérdéseit, hogy a lehető legkevesebb információt tartsa eleve adottnak. Az alábbi példában is a logikai sorrend fontosságát láthatjuk.

(11) B: *azt szeretném kérdezni, hogy történt-e bármi, először is megkezdte-e a képzést az alperes.*

T: *igen.*

B: *tud-e arról, hogy bármi problémája, panasza lett volna az alperesnek?*

Az előtt, hogy a tanuló panasszal fordulhatott volna az intézmény egyik dolgozójához az órákkal kapcsolatban az szükséges, hogy egyáltalán megkezdje a képzést. Ezt a logikai gondolatmenetet felismerve, a bíró szintén önkezdeményezett önjavítást végez a (11)-es példa első kérdésében, és majd csak az arra adott választ követően teszi fel azt a kérdést, amit eredetileg szándékozott.

Összegezve az eddigieket: a kérdések mindig tartalmazzák valamilyen formában a beszélők preszuppozícióit, amelyek különösen alkalmasak a befolyásolásra. Fontos befolyásolás elkerülésére alkalmazható stratégia az, hogyha a kérdező megpróbálja kérdését a lehető legkevesebb adottnak vélt ismerettel feltenni, s helyette előzetesen azokra is rákérdez, ami igen nehéz feladat. A korpusz alapján azonban elmondható, hogy ez a bírók kérdezésmódjára kifejezetten jellemző befolyásolás elkerülése céljából alkalmazott stratégia.

Amikor elhangzik egy kérdés, a hallgatóknak kettős választási lehetőségei adódnak a reakciót illetően: válaszolnak vagy nem, az adott válasz megfelel a kérdező kifejtett elvárásainak, vagy sem, az formailag alkalmazkodik-e a kérdéshez, vagy nem.¹⁵ Az alternatív válaszlehetőségek közül az egyik mindig preferáltabb. A következőkben ezeknek a lehetőségeknek a részletes vizsgálatát mutatom be.

4.3. A preferenciarendszer szerveződése

4.3.1. Válaszadás, vagy a válasz hiánya

A kérdések a választ feltételelesen relevánssá teszik, ami a következő megállapításokkal magyarázható (Stivers és Robinson, 2006 idézi Hayano, 2013):

- A válaszadás általánosabb, mint az, hogyha nem érkezik verbális válasz.¹⁶
- A verbális válasz hiánya késleltetettnek tűnik, mintha a hallgató ki akarná kerülni a választ.
- A verbális válasz hiányát tipikusan a megszokottól való eltérésnek tekintjük, semmint nem válaszolásnak.
- A hallgatók interakciós energiát fektetnek a verbális válaszadásra akkor is, amikor a nem verbális válasz is könnyen elérhető alternatíva.

¹⁵ Felmerülő opció az is, hogy a címzettől érkezik-e a válasz, de ez a bírósági tárgyalásokon kevésbé jelentős kérdés, mivel a szerepek előre meghatározottak. Amennyiben más próbál válaszolni a kérdésre, a bíró közbelép.

¹⁶ Nemcsak a nem verbális választ tekintik hiálynak, hanem az olyan típusúakat is, amelyek nem adnak egyértelmű választ, mint pl.: *nem tudom*.

Ha nem érkezik verbális válasz, az hivatalosan is hiányzónak tekinthető (officially absent) (Schegloff, 1968: 1083, idézi Hayano, 2013) és a hallgatóságban különféle következtetéseket implicál. Úgy értelmezhető ugyanis a csönd, mintha például azt mondaná a hallgató, hogy *nem tudom*, vagy *nem akarok válaszolni* (Heritage, 1984, idézi Hayano). Ennek okán érthető, hogy a bizonyítás során egyáltalán nem elfogadható az, ha nem érkezik válasz a feltett kérdésre. Amennyiben a kikérdezett nem válaszol a bírői kérdésre, akkor a bírák bizonyos stratégiák használatára kényszerülnek a válaszadás érdekében. A (12)-es példában a tanú, aki az iskola egyik tanára, már elmondta, hogy a diákok a segítségével írtak dolgozatot. A bíró azt szeretné megtudni, hogy ez történhetett-e olyan módon, ahogyan azt a diák elmondta. Erre hosszabb ideig nem érkezik válasz, ezért a bíró egy arculatvó stratégiát alkalmaz azért, hogy a jellegzetesen arculatfenyegető kérdését enyhítse a válaszadás reményében, ami végül eléri célját.

(12) B: *tehát akkor én úgy képzeljem el, hogy mondjuk itt van az egyik feladat, mondjuk ez az ötös, és akkor nem tudja a hallgató, hogy oda mit kell beírni és ön lediktálja, hogy ide azt kell írni. hogy akár ilyen is elképzelhető?*

(2.0)

B: ***a sikerélmény (0.5) biztosítása érdekében?***

T: *hát ő hogyha valaki annyira nagyon úgy állt, akkor igen.*

A (13)-as példában a bíró emlékezteti a tanút arra, hogy egyszer már tett vallomást a kérdéssel kapcsolatban, így nincs értelme annak, ha nem válaszol. A *benne van* kimondása során ráadásul tesz egy nyomatékosító nem verbális gesztust azzal, hogy az előtte lévő iratokra mutat. Ez a stratégia is meghozta a várt eredményt, ugyanis a válasz megérkezett.

(13) B: *De valakivel járt, nem volt ebből probléma?*

(hosszabb szünet)

B: *Tudjuk ám, mert elolvastuk, benne van.*

T: *Tesómmal járt.*

Végül (14) esetében a bíró azért teszi fel kérdését, mert az ezt közvetlenül megelőzőre nem érkezik releváns válasz, ezért kifejezi kételkedését, s enyhe nyomatékosítással érzékelteti, világtudásunk alapján egy óra elég hosszú idő arra, hogy bizonyos dolgokra fény derüljön. A tanú újból nemleges választ ad, amely mellett védekezik is, hiszen elmondja, hogy az *ő számára* ténylegesen nem derült ki, még ha az mások számára egyértelmű is lett volna.

(14) B: *Nem, nem derült ki egy óra alatt, hogy az az autó miért állt ott?*

T: *Nem. Nem, számomra.*

Az utolsó három példa során a bírák által alkalmazott tipikus befolyásolási módokra hoztam példákat. A korpuszban ez kizárólag információszerzés céljából fordult elő az igazságos ítélethozatal érdekében, hiszen kellő információ nélkül nehezen lehetne igazságosan dönteni. Ezt a megfigyelésemet mi sem támasztja jobban alá annál, minthogy a bírók nem csak akkor várják el a válaszadást, ha ők kérdeznek. Ha a bíróság valamely más tagjának kérdésére nem érkezik válasz, akkor a bírák közbeavatkoznak azáltal, hogy felteszik ők is a kérdést, esetleg némileg másként megfogalmazva.¹⁷

(15) A: *az előző órán önnek jeleztem konkrétan, hogy nem, én biztos vagyok abban, hogy ez a csoport nem jó nekem?*

T: *nem konkrétan, csak én úgy emlékszem, hogy közölte, hogy önnek ez nem fog menni.*

B: *ezt önnek mondta? a kérdés arra irányult, hogy ezt ön hallotta?*

T: *igen.*

Addig nem térnek a következő kérdésre, míg az éppen aktuálisat meg nem válaszolták. Ezzel biztosítják mind a védelem, mind a vád érdekeit, hogy bármelyik fél oldaláról minden felmerülő kérdést megválaszoljanak. Ez is a befolyásolás elkerülésére irányul, hiszen megakadályozzák, hogy valamelyik oldal jobban érvényesíthesse érdekeit a másikénál.

4.3.2. Típuskonform vagy nem típuskonform válasz adása

A típuskonform és a nem típuskonform válasz is egyaránt eleget tesz az elvárásnak, de az előbbi válasz preferáltabb. Azok számítanak típuskonform válasznak, amelyek tartalmazzák az igent vagy a nemet (Raymond, 2003, idézi Hayano, 2013; Walton, 2008). Ez párhuzamba állítható a preszuppozíciók során tett közvetlen és közvetett válaszokról kapcsolatos megállapításokkal. Ennek kapcsán kifejtettem, hogy minden közvetlen válasz elfogadja a kérdések előfeltevéseit, függetlenül attól, hogy megerősíti-e azokat, vagy cáfolja. Így tehát típuskonform válasznak a szemantikailag helyes és közvetlen válaszok számítanak (Kiefer, 1983: 209). Azok pedig, amelyek valamilyen más formában, tehát közvetett módon nyújtanak

¹⁷ Ebben a példában az alperes (A) tette fel kérdését, ugyanis polgári peres eljárásban saját magát is képviselheti, nem szükségszerű ügyvédet fogadni.

választ azt vonják maguk után, hogy úgy láttatják a válaszolót, mintha az kerülné a kérdés egyenes megválaszolását. Ezek a nem típuskonform válaszok, és azt a következtetést vonják maguk után, hogy valamilyen okkal tért el a hallgató a formailag illeszkedő válasz megfogalmazásától (Raymond, 2003, idézi Hayano, 2013).

A bírósági kikérdezésben olyannyira fontos a típuskonform válasz, mint maga a válaszadás. Megfigyeléseim alapján általában addig tesznek fel egy kérdést újból és újból, amíg nem érkezik meg a típuskonform válasz. Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a bírósági kihallgatások során legsűrűbben előforduló szavak az *igen* és a *nem* (Dobos, 2010).¹⁸ A bírói közbeavatkozásnak itt is kiemelt szerepe van, ugyanis mindkét fél kérdéseire elvárják a típuskonform válaszadást.

A következő példában egy igazságügyi orvosszakértőhöz intéz kérdést az ügyvéd. A kérdésfeltevés előzményében az orvosszakértő egyik kollégájával már ismertette az emberölés során keletkezett szúrt sebekről szóló szakvéleményüket. Az ítélethozatal szempontjából kulcsfontosságú szerepe van a kérdésnek, ugyanis arra irányul, hogy a sértett védekezésre képes állapotban volt-e.

(16) Ü: **azt tetszett mondani, hogy nem tervezett-szervezett harc volt. hanem védekezés () a szakértői módszereiből arra milyen következtetést tud levonni, hogy a támadás. az egy előre eltervezett tervezett-szervezett szúrás volt-e vagy inkább az ellenkezője. egy indulatos, eszetlen szurkálásra lehet következtetni, >vagy valami más.<**

S1: *én nem mernék erre vonatkozólag határozott állítást tenni, ()*

Ü: *ezért kérdeztem azt, hogy abban az esetben, amennyiben a a (2.0) miután a sértett aludt, és álmából ébresztette fel akkor képes lehetett ilyen védekezésre, >tehát< a védekezés jellegéből, egy alvó ember védekezésére lehet következtetni? >tehát< előtte alvó emberről.*

S2: *amit a kolléganő is elmondott, ahhoz csatlakozva, tehát a sértett mozdulata koordinálatlan ()*

S1: *hadonászó, kaszáló mozdulatra utalnak ()*

¹⁸ Nem diskurzusjelölő funkcióval.

B: *tehát hogyha, hogyha valaki látja, hogy jön. késsel. felé. és nyilván ugye nem szalonnázni szeretne, mert mondjuk összevitakoztak előtte, akkor ilyen jellegű mozdulatokkal védekezik?*

S: *nem ()*

Az ügyvéd szó szerint idéz a szakértői véleményből, amelyet meg is jegyez: „*azt tetszett mondani, hogy nem tervezett-szervezett harc volt*”. Ezt követően szintén ezzel a kifejezéssel teszi fel a kérdését: „*előre **eltervezett tervezett-szervezett** szűrés volt-e vagy inkább az ellenkezője. egy indulatos, eszetlen szurkálásra lehet következtetni, >vagy valami más<*”

Miközben a szakértő szavait idézi, a jegyzeteire néz, ahonnan látványosan kiolvassa. Ezzel az erősen arculatfenyegető taktikával próbálja kiváltani az egyértelmű választ, amely nem érkezik meg, ezért a bíró közbeavatkozik. A félreértések elkerülése érdekében, hétköznapi nyelvhasználatra vált, és úgy teszi fel az ügyvéd kérdését, amelyre megérkezik az egyértelmű, közvetett *nem* válasz.

Bírói megkérdezés által tudomásomra jutott az az információ, hogy a jogi nyelvről hétköznapi nyelvhasználatra való váltás fontos stratégia a kérdező szempontjából, ugyanis ennek elmaradása súlyos félreértéseket vonhat maga után mindkét fél tekintetében, ez pedig befolyásolásra alkalmas lehetőség.

Összességében tehát a bírósági kihallgatásokban fontos szerepe van a típuskonform válaszoknak a félreértések, és ezáltal a befolyásolás elkerülésének érdekében. A típuskonform válasz hiányakor a bíró közbeavatkozik, és ő maga is kéri a preferált választ.

4.3.3. Megerősítés vagy cáfolás

Az eldöntendő kérdések jellemzően tartalmazzák a beszélők preferenciáját, és az a válasz, amelyik azzal összhangban van, preferáltabb (Sacks, 1987 és Pomerantz, 1984 és Heritage, 1984, idézi Hayano, 2013), bár mindkettő feltételelesen releváns (Raymond, 2003, idézi Hayano, 2013). Mivel az eldöntendő kérdések tartalmazzák a beszélők preferenciáját, a kérdező olyan formát próbál választani, amivel maximalizálja annak a lehetőségét, hogy preferált válasz érkezzon (Pomerantz, 1984 és Sacks, 1987, idézi Hayano, 2013). Az eldöntendő kérdések tehát kifejezetten alkalmasak a befolyásolásra.

A következő esetekben az eldöntendő kérdések irányított jellegére hozok példákat, amikor a két lehetséges válasz közül az egyiket valószínűbbnek tartja a kérdező. A (17)-es példában a bíró a pozitív választ előfeltételezi, míg (18)-ban a negatívát.

(17) B: *meghaladta az ő hiányzását?*

T: *meghaladta, mert 22 órán vett részt ugye, és a 60 órás csoportba a fennmaradó 38 órát ő hiányzásként tehát hiányozta végig.*

(18) B: *felperesnél nem dolgozik?*

T: *már nem.*

A (19)-es példában pedig az ügyvéd megismétli az előtte elhangzottakat, amelyben azt állították, hogy létezik olyan szúrás, amely felébreszti az alvó embert is. Kérdésével kételkedését fejezi ki az állítással kapcsolatban.

(19) Ü: *alvó embert is felébreszti. a szúrás. van az a szúrás, ami az alvó embert is felébreszti?*

Az episztemikus aszimmetriával létrejövő eldöntendő kérdések szintén olyan módon irányítottak, hogy a megerősítést preferálják. Az ügyvéd (20)-ban azt idézi fel, amit írt neki a tanú, az *ugye* kérdőpartikulával pedig megerősítést kér, így interpretálja a tanú eldöntendő kérdésként.

(20) Ü: *ömm, **ugye írtad**, hogy bizonyos számú hiányzás lehetséges a () rendszerben működő csoportos képzésben. ha ilyen pótorákat vesz az adott hallgató akkor azzal **esetlegesen** a a hiányzásokat tudja pótoltatni.*

T: ***így van.** van lehetőség a rendszerben, () hogyha meghaladták a maximális hiányzást, szóltak, beegyeztettük velük az órákat, megtörténtek a pótorák, rögzítettük ezt a rendszerben, hogy jelen volt, és teljesítették a kurzussal kapcsolatos követelményeket.*

A következő kérdésben (21) az ügyvéd mind a két lehetőséget megadja, viszont a kérdés előzményeként felsorakoztatja mindazokat a tényeket, amelyek az általa kedvező választ preferálják. Arra hivatkozik, hogy maga a szakértő, akihez intézi a kérdést, nevezte meg a sérüléseket védekező jellegű sérüléseknek („*itt ön azt mondta*”, „*védekező jellegű sérülésnek nevezte meg*”). Ezzel a bevezetéssel pedig nehezen lehetne magyarázat nélkül azt a választ adni, hogy a sértett nem volt védekezésre képes állapotban.

(21) Ü: *volt 7 dulakodási sérülés 9 kis közepes mélységű sérülés és a többi fennmaradó sérülés volt mély sérülés. és **itt ön azt mondta**, hogy a hogy a dulakodási sérülés ()*

és a a nyolc mélyebb sérülést védekező jellegű sérülésnek nevezte meg. hozzáfűzte, hogy a az egyéb sérülések között tehát () a a test ö a testet ért szúrás irányából következett azt, hogy védekezett a a sértett tehát, tehát hogy ebből ön milyen következtetést von le tehát ezekből a sérülésekből amit most elismételtem. hogy egy védekezésre képtelen alvó embert szúrt le a vádlott, vagy pedig egy védekezésre képes személlyel szemben valósult meg a bűncselekmény?

Az eldöntendő kérdések tehát inherensen tartalmazzák a beszélők preferenciáját. A következő pontban két lehetőséget mutatok be ennek a kiküszöbölésére.

4.3.4. A preferált válasz kiiktatásának lehetőségei az eldöntendő kérdésekben

Az eldöntendő kérdéseknek a beszélők által preferált választ irányító tulajdonságát két módon lehet kiküszöbölni.

A bírósági eljárások során azt figyeltem meg, hogy az eldöntendő kérdéseknél több választási lehetőséget is igyekeznek felajánlani. Ez magyarázatot ad a jogi kérdéstipológiával kapcsolatban arra, hogy miért csak választó kérdést határoztak meg, s eldöntendőt nem. Úgy vélem, ezzel már alapvetően az eldöntendő kérdésekkel való könnyű befolyásolási lehetőséget szerették volna elkerülni, azonban ahogyan az az eddigi példák alapján is látható volt, sok esetben ez elkerülhetetlen.

(22) B: *akkor az () hívta az alperest. elérte, nem érte?*

T: *nem.*

A bíró a (22)-es példában nem csak pozitívan teszi fel a kérdést, hanem a negatív megfogalmazását is hozzáteszi, így próbálva kikerülni a kérdés irányított jellegét.

A (23)-as példa kapcsán szintén ezt láthatjuk. A bíró nem csak arra kérdez rá, hogy reakcióidőn kívül vagy belül volt-e, hanem annak a lehetőségét is felveti, hogy az nem állapítható meg teljesen egyértelműen, tehát a kettő mellé egy harmadik lehetőséget is felajánl.

(23) B: *A kettő közötti időtartam az mennyiben állapítható meg illetőleg az reakcióidőn belül vagy kívül van?*

A (24)-es esetben arra láthatunk példát, amikor a bíró nem ismeri a választási lehetőségeket, mégis választásokat ajánl fel. Ez nagyon fontos, ugyanis a választások

felajánlásával befolyásolni is lehetne oly módon, hogy nem adunk meg minden lehetséges opciót, vagy pedig nem relevánsat is felajánlunk (Walton, 2008). A bíró úgy próbálta elkerülni a befolyásolást, hogy hangsúlyozással és kisebb szünetek tartásával jelezte, nem találja a megfelelő szót. Amint a szakértő válaszolt, a 3. fordulóban a bíró egyből megismétli a kifejezést, nyomatékosítva ezzel, hogy az lehetett az általa keresett szó, majd a legvégén értelmezi a jelentését.

(24) 1 B: *megértettem. egy kérdésem lenne még szakértő úr. azok a tünetek, amiket a vádlott maga mond el, ezek milyen tünet, milyen (1.0) súlyosságú tüneteknek számítanak ezek >ezek< enyhe tünetek, ezek, (2.0)*

2 S: *ő én ezt nem is így értékelném, hogy enyhe, hanem hanem részleges tün[eteknek] =*

3 B: *[részleges]*

4 S: *= mondanám tehát, hogy legelső alkalmazásnál ennél több tünet várható ()*

5 B: *tehát igazából ha jól értem akkor amellett hogy ha ő vele szemben úgy ahogy ő elmondja gázsprét használtak akkor nem csak ezeket a tüneteket kellett volna a vádlottnak produkálni, hanem más tüneteket is.*

6 S: *más tüneteket is ()*

Emellett az –e kérdő partikula használata is alkalmas eszköz az eldöntő kérdések irányító jellegének kiküszöbölésére, ugyanis enyhíti a kérdés pozitív állításként való értelmezését és a kérdés kijelentésértékét is (Schirm, 2006). Az –e kérdő partikula nagyon gyakori a bírósági nyelvhasználatban¹⁹(vö. pl. (10), (11)).

4.4. Az alternatívák és plauzibilis történetek szerepe

Lényeges stratégia a védelem oldaláról, hogy a történeteknek olyan lehetséges alternatíváját vessék fel, amely valamilyen módon kedvezőbb az ügyfélnek/vádlottnak (Komter, 2013). A (25)-ös példában az ügyvéd a *mindenképpen* módhatározóval tesz fel egy kérdést, amelynek illokúciós ereje az erősítés, és kizárja azt a lehetőséget, hogy nem p

¹⁹ Az –e kérdő partikulára használják az *anti-bias* kifejezést is, amely a preferált választ kiküszöbölő tulajdonságára utal. Retorikai kérdésekben azonban a *nem-e* összetétel sugallhatja a preferált választ. Ebben az esetben az –e partikula nem támogatja egyik választ sem, a *nem* tagadószó fejezi ki a beszélő előzetes ismeretét, ami nincs a közös háttértudásban (common ground), tehát privát információ (Gyuris, 2014). Ilyen jellegűek az ügyvédek *lehetséges-e* kezdetű kérdései is.

(Kugler, 2003: 99). Ebből a jellegéből adódóan azt jelenti, mintha azt kérdezné: semmi esetre sem történhetett-e másképpen? A szakértő így a felvetődött alternatíváról beszél, bár hozzáteszi, hogy ez „egy annyira bizonytalan” körülmény.

(25) Ü: *nem akarom megismételni azt (0.5) amit (1.0) eddig a szakértő úr elmondott de, () ha az () keresztül történne (0.5) ez a befújás kis mennyiségben és a bal karjával (0.5) hárítja ezt el és így kevés vagy alig jut a szemébe. (0.5) az később ő: **mindenképpen** külsérelmi nyomokkal vagy észlelhetőségi (2.0) könnyekkel vagy bármivel járna?*

S: *hát ő: ez egy új mechanizmus, tehát hogy ha ő az arca elé tartja a bal karját miközben a gázsprét ráfújják, akkor nyilván az a gázspré mennyiség amit az arcára szántak az az alkarját fogja érni, (0.5) hogyha ott ruházat van akkor az részben elnyelődik, nyilván a gázsprének a szórásától is függően nincs egyértelmű adat hogy milyen (0.5) mértékben bejut ez a gázspré, () akkor azért valamennyi kijut >tehát< **azért valamennyi hatása még lehet, de: ez egy annyira bizonytalan körülmény, hogy határozott véleményt nem lehet adni, >tehát< tulajdonképpen azt válaszolhatom csak, hogy (0.5) hogy lehetett akkor ő: valamennyi hatása, (.)***

Ü: *igen. (1.0) mondjuk megzavarhatta a: (2.0) vádlottat ez (2.0) [vagy]*

S: *[megza] megzavarhatta de (0.5) még egyszer azt szeretném hangsúlyozni hogy ő: hogy ő az hogy őt (1.0) tényleg úgy mond vakká tegye, [(2.0)]abban az esetben=*

Ü: *[azt értem]*

S: *= tüneteknek kellett volna látszani később, amit az orvosnak észlelni kellett volna.*

Az erről szóló kikérdezés még 4,5 percen át zajlik, amelyben a bíró is felteszi az ügyvéd kérdését a félreértés elkerülésének érdekében, majd a végén, bírói engedéllyel az ügyész olyan megjegyzést tesz, amelyben két ténnyel is kizárja az ügyvéd által felvetett alternatívát:

ÜSz: *az ügyvédi kérdésre vonatkozólag két észrevételt szeretnék tenni amit szakértő is a szakvéleményében említ, ho:gy (2.0) pontosan a vádlottnak az írásbeli vallomása van, tartalmazza azt, hogy >közvetlen közletről< <bors (0.5) sprét> fújt a szemembe, az () keresztül. nem a kezemre, **mint ahogy esetlegesen a védői kérdés tartalmazza, és még egy, hogy a szembesítési jegyzőkönyv is tartalmazza azt a***

részt hogy, azt mondja a vádlott, hogy ekkor <sprét> fűjt a szemembe, ekkor elfordultam jobbra.

Az ügyvédek úgy is feltehetik kérdéseiket, hogy azok egyesével, lépésről lépésre alakítsanak ki egy történetet (Atkinson és Drew, 1979, idézi Drew, 2008: 278). Ennek Magyarországon a polgári peres eljárásban lehet relevanciája, ami a korpuszomban többször is megfigyelhető volt. Az ez által kialakuló, kauzális és időrendben felépített koherens történeteknek erősen befolyásoló szerepük van, ugyanis egyoldalúan mutatják be az esetet, ahogyan az az ügyvéd ügyfelének érdekét képviseli (Pennington és Hastie, 1992, idézi Síklaki, 2004: 24–5). Továbbá Atkinson (1980, idézi Drew, 2008: 275) azt is megfigyelte, szintén polgári peres eljárások során, hogy a bírók miként szólnak közbe az ügyvédi kikérdezéskor, hogy fenntartsák semlegességüket és elkerüljék az esküdszék befolyásolását. Magyarországon a polgári peres eljárásban a bíró egyedül hoz döntést,²⁰ ugyanakkor a hazai eljárások során is megfigyelhető ez a jelenség. A bírók közbeavatkoznak a kikérdezés bizonyos pontjain azért, hogy képviseljék a másik oldal álláspontját, és a két információból együtt vonják le a következtetéseket.

A következő példában (26) egy eseten keresztül szeretném bemutatni, hogy az ügyvéd miként alakítja ki a kérdések által a koherens történetet, és hogy eközben hogyan avatkozik közbe a bíró.

(26) 1 Ü: *azok az említett pótórák amit az alperesnek följánlott amivel ő mert ugye ő csoportos képzésben vett. részt, ez egyéni vagy csoportos foglalkozások lettek volna?*

2 T: *egyéni. egyéni.*

3 Ü: *tehát az azt je[lenti]*

4 T: *[csak] övele, () csak övele, pont azért hogy a saját és az egyéni hiányosságoknak a pótlásával és annak a hiányosságait hozza be.*

Az ügyvéd az első kérdésében a felajánlott, ingyenes felzárkóztató órákra kérdez rá, amelyen nem mellesleg a tanuló egyedül lett volna. A tárgyalás során már kiderült, hogy a hallgató túllépte a megengedett hiányzást, ezért nem teljesítette a kurzust. Ez azért nagyon fontos, mert

²⁰ Büntetőperes eljárásban a bírón kívül még két ülnök is van.

a következő kérdése egy episztemikus aszimmetriával létrehozott eldöntendő kérdés, amelyben jelzi, hogy bizonyos számú hiányzás megengedett a rendszerben.

5 Ü: *ömm, ugye irtad, hogy bizonyos számú hiányzás lehetséges a () rendszerben működő csoportos képzésben. ha ilyen pótorákat vesz az adott hallgató akkor azzal esetlegesen a a hiányzásokat tudja pótoltatni.*

6 T: *így van. van lehetőség a rendszerben, () hogyha meghaladták a maximális hiányzást, szóltak, beegyeztettük velük az órákat, megtörténtek a pótorák, rögzítettük ezt a rendszerben, hogy jelen volt, és teljesítették a kurzussal kapcsolatos követelményeket.*

A két kérdés alapján a hallgatóság azt a következtetést vonhatja le, hogy az iskola által felajánlott pótorák még adtak volna egy lehetőséget a hallgatónak, de ő nem élt vele. Az ügyvéd harmadik kérdésében ki is mondja ezt a következtetést, amelyet szintén EA eldöntendő kérdés formájában tesz fel.

7 Ü: *tehát jól értem hogy ez gyakorlatilag kettős célt szolgál, a hallgatónak a felzárkózását másrészt pedig hogy a hiányzásokat bepótolják.*

8 T: *igen.*

Az ügyvéd következő kérdésében látszólagosan témát vált, az iskola beléptető rendszere után érdeklődik. Ezt a párszekvenciát már részletesen kifejtettem a (8)-as példában: az ügyvéd azért kérdez erre az információra, mert az alperes vallomásában azzal indokolta a pótoráról való elmaradását, hogy nem jutott be az iskolába.

9 Ü: *a nyelviskolában milyen módon ö: várakoztatnak () tehát hogyan működik a beléptetés?*

10 T: *reggel hat órától mindig ott van a kolléganőnk és általában este nyolc óráig mindig ott van valaki a nyelviskolába () ami azt jelenti egy kapucsengőn kell csengetni és automatikusan bejutnak oda. ()*

Ezt a kérdést egy kulcsfontosságú esemény követi. Az ügyvéd kérdése a hallgatóság előismeretei alapján értelmet nyer a történetben. A gondolatmenet következő lépésében ugyanis ezzel az információval egyből az a következtetés vonható le, hogy az alperes indoka nem alátámasztott,

mert be lehet jutni az iskolába, ugyanakkor magyarázatot is ad arra, hogy miért volt zárva az ajtó. A bíró kérdésével azonnal közbeavatkozik, és rákérdez a levont következtetésre:

11 B: *tehát zárva van az ajtó csak van az a kapucsengő.*

12 T: *igen.*

Az ügyvéd, azok után tér csak ki az alperes vallomására, miután tisztázódott, hogy miért volt zárva az ajtó.

13 Ü: *az alperes oldaláról érkezett olyan panasz, hogy nem lehet bejutni a nyelviskolába. tud-e ilyenről?*

14 T: *hh, igen igen. () egy névjegykártyának a hátuljára volt ő volt ő ráírva az, hogy nem engedték be vagy valami ilyesmi szöveg volt rajta amit egy tanulónk hozott be () behozta és ő ott ült bent és nem értette, hogy akkor ez a névjegykártya hogy került oda.*

Ezután a bíró újból közbeavatkozik, és rákérdez arra, hogy ez az az eset lehet-e, amelyről az alperes is beszámolt.

15 B: *ez mikor volt? ez a pótórák idején volt?*

16 T: *pótórán. az első pótórának a az első pótórára való jövetelkor. tehát akkor már le volt egyeztetve az első pótóra. akkor volt a: névjegykártya (1.0) bedobva.*

A válasz által egyértelművé válik, hogy ugyan arról az esetről van szó, és a bíró a két állítást együttesen mérlegelve levonja a következtetését:

17 B: *és akkor ezek szerint voltak az iskolában?*

18 T: *igen.*

Ebben a példában tehát azt mutattam be, hogy polgári peres eljárásban miként alakít ki egy koherens történetet az ügyvéd a kikérdezés által, lépésről lépésre vezetve a hallgatóság következtetéseit, amelynek erősen befolyásoló tulajdonsága van. A bíró ekkor közbeavatkozásaival képviseli a másik felet is, ezáltal megakadályozva az egyoldalú történet kialakulását, és csökkentve a befolyásoló hatását.

4.5. Kérdéstípusok használata

A bizonyítási eljárások anyagának vizsgálata során megfigyeltem, hogy az ügyvédek és a bírák más típusú kérdések használatát részesítik előnyben. Az ügyvédek az esetek többségében eldöntendő kérdéseket tesznek fel, polgári peres eljárásban pedig az episztemikus aszimmetria által megfogalmazott eldöntendő kérdések is gyakoriak. A bírák főként választó és kiegészítendő kérdéseket tesznek fel, továbbá szintén jellemző az episztemikus aszimmetriával létrehozott eldöntendő kérdések használata. Jól látható, hogy az ügyvédek tipikusan azokat a kérdéseket használják gyakrabban, amelyek grammatikailag több beszélői tudást feltételeznek, míg a bírák azokat használják elsősorban, amelyek kevesebbet. Az ügyvédek és bírák általi közös pont, tehát az episztemikus aszimmetria használata ebben a tekintetben nem releváns egyezés, ugyanis funkciójuk jelentősen eltérő.

A bírák az általuk vezetett kihallgatásokban megértés-ellenőrzésre használják, ezért javításkezdeményező formulának tekinthető (Kitzinger, 2013). A közvetlenül előttük lévő fordulóban elhangzó kijelentésekre kérdeznak vissza (pl. (24)-ből a 4. és 5. sor). A polgári peres eljárás során pedig, az ügyvédi kikérdezés közben feltett ilyen típusú kérdésekkel az a céljuk, hogy a két fél álláspontját összegezve a levont következtetésekre kérdezzenek rá. Tehát nem az előző forduló megértését ellenőrzik, hanem a régebbi adatok és új információk során keletkezett következtetéseiket, de ezzel pont a befolyásolást próbálják elkerülni. Ez látható például a (26)-os példa 11-es és 17-es sorában.

Az ügyvédek ezzel szemben következtetéseik megerősítését kérik általa úgy, hogy nem csak a közvetlenül előtte lévő fordulóban elhangzottakra kérdeznak vissza, hanem korábbi fordulók információira is, így alakítva koherenssé a történetet, mint például a (26)-os példa 7. sorában. Ezt kizárólag polgári peres eljárásban figyeltem meg, a büntető peres eljárásokban nem találtam rá példát.

Az episztemikus aszimmetriával létrehozott kérdéseket többségében a *tehát* kötőszóval vezetik be: *tehát, tehát akkor, tehát (ha) jól értem* formákban, így ez fontos ismertető jegye lehet. Ez a megállapítás a *tehát* összetett funkciójával magyarázható (Németh T., 1998):

- Illokúciós funkciója következtében általában olyan megnyilatkozásokat vezet be, amelyekben a kommunikátor valamilyen következtetést von le a diskurzuselőzmények kapcsán.
- Interperszonális funkciójuk az, hogy lezárást fejezhetnek ki, így például a kérdés-válasz párszekvenciákban beszélőváltás következik be.

- Eldöntendő kérdésekben pedig attitudinális funkciója is van, ugyanis azt fejezi ki, hogy a beszélőnek van valamilyen közvetlen evidenciája p igazságára vonatkozóan (Kiefer, 1988, idézi Németh T., 1998).

Ezek alapján az a következtetés vonható le, hogy a bírósági kikérdezésekben a *tehát* kötőszó attitudinális funkciója által a leginkább használatos arra, hogy egy állítás kérdésként hangozzon el. Következtetésemmel összhangban áll az a kutatási eredmény, hogy a bírósági kihallgatásokban kifejezetten gyakran fordul elő a *tehát* kötőszó, diskurzusjelölő és nem diskurzusjelölő funkcióban egyaránt. Ennek jelentősége pedig nő azzal a ténnyel, hogy a bírósági diskurzusokra intézményesített jellege miatt sokkal kevésbé jellemző a diskurzusjelölők használata, mint a hétköznapi nyelvhasználatra (Dobos, 2010).

A bírák továbbá ezeknek a kérdéseknek az elején sűrűn használják a *tehát* *ugye* szókapcsolatot, a végén pedig magában az *ugye* partikulát, de néhány alkalommal ügyvédi kérdésekben is előfordult (pl. (26)-os példa, 5. sor). Gyuris (2009) kérdő mondatokban szintaktikai helyzetétől függetlenül, utókérdésnek tekinti az *ugye* partikulát. Az utókérdéseket tartalmazó mondatokat pedig részrehajló kérdéseknek (biased question) tekintjük, amelyben a beszélő az egyik válaszlehetőség elfogadására inkább hajlik. Ugyanakkor a bírói kérdésekben nem befolyásoló tulajdonságuk van, hanem ahogyan azt előzetesen jeleztem, megértés-ellenőrzésre szolgálnak, amellyel pont azt hivatottak elérni, hogy kikerüljék az esetleges félreértéseket.

Az ügyvédekre jellemző még az *esetleg/esetlegesen* módosítószavak használata is az EA eldöntendő kérdésekben. Az *esetleg* következtetési evidenciát jelöl. Azt jelzi, hogy p nem tény, ezáltal valószínűséget fejez ki (Kugler, 2003). Ezzel a tulajdonságával teszi lehetővé azt, hogy egy állítás eldöntendő kérdésként funkcionáljon.

Az, hogy a bírák és ügyvédek eltérő típusú kérdéseket alkalmaznak úgy vélem két okkal is magyarázható. Nem csak intézményes szerepükre vezethető vissza, hanem magára a kikérdezések kötött menetére is. A bíró feladata az események időrendi és részletes kikérdezése, az ügyvédek pedig csak ez után kapnak jogot a felmerülő kérdéseikre. A kérdések megértéséhez ebben a szituációban több információ ismertetésére és feltételezésére van szükség. A (27)-es példában, a szokásos rend alapján a tanút elsőként a bíró kérdezi ki. A kihallgatás során az egyik eldöntendő kérdéssel az iskolát ért anyagi károokra kérdez rá:

(27) B: *érte-e a nyelviskolát bármilyen kár abból, hogy az alperes nem járta végig ezt a tanfolyamot?*

T: igen, mert folyamatos pályázati lehetőség volt. () az hogy a tanuló nem járt be a képzésre, és kimaradt, és nem tartotta be a szerződését, elvette egy tanulótól a helyet és a projektiroda nem fizeti ki azoknak a tanulóknak a díját, akik nem teljesítik azt a követelményt, hogy tanúsítványt szereznek a képzés során () meghaladják a hiányzást ().

Azt követően, hogy a bíró befejezi a kihallgatást, megadja az ügyvédnek a kérdezés jogát. Az ügyvéd legutolsó kérdésében tér ki az anyagi kárra, egy kiegészítendő kérdés által.

(28) 1. Ü: *a:z elszámolás(.)sal kapcsolatban azt szeretném még, hogy gyakorlatilag ez most milyen státuszban van* ugye az akkori résznek a: képzési idejének az elszámolása?

2. T: *amikor befejezünk egy képzést, akkor elkezdjük az elszámolást () és mi a rendszerben ezt ő ezt rendezetlen (1.0) státuszként (.) kell hogy feltüntessük mindaddig, amíg a pénzügy rendezését ő meg nem tartja a nyelviskola irányába ().*

3. B: *tehát akkor ő ő mindaddig amíg ez nincs rendezve akkor az ő kerete ezzel az összeggel csökkentett. ugye?*

4. T: *így van.*

5. B: *és ha rendezett státuszú lesz?*

6. T: *akkor végül is visszakapja, () újra jogosult az egész () ezer forint támogatásra ().*

Az ügyvéd kérdésében a *státusz* szót használja, s ezt a választást a tanú válasza meg is magyarázza, hiszen elmondja: a rendszerben *rendezetlen státuszként* kötelesek feltüntetni az állapotot a pénzügy rendezéséig. Az ügyvédnek erről a pontos megnevezésről tudnia kellett előzetesen, hogy használhassa a pontos terminust, s lexikai választásával előidézett egy olyan választ a tanútól, amelyben az konkrét, a rendszerben ellenőrizhető tényállást nevezett meg. Tehát a bíró egyszerűen az anyagi kár meglétére kérdezett rá, ezt követően pedig még kért a tanútól néhány információt úgymint például a kár pontos összege, amire a tanú nem tudott válaszolni. Az ügyvéd konkrét kérdése pedig különböző következtetések levonását váltotta ki a hallgatóságból a kár kapcsán, ahogyan azt a bíró ezt követő két kérdése is jelzi a 3. és 5. sorban. Ezekben ellenőrzi a következtetéseit, hogy a fennálló rendezetlen státusz, tehát maga az anyagi kár akkor fog kizárólag megszűnni, ha azt a diák kifizeti, hiszen a rendszer így működik.

5. Összegzés és konklúzió

A dolgozatban kísérletet tettem a bírósági kihallgatások során feltett kérdések tipológiájának árnyalására és azok befolyásoló tulajdonságainak vizsgálatára. Nagy hangsúlyt fektettem azokra a stratégiákra, amelyek alkalmasak a befolyásolás minimalizálására. Ez pedig azért kifejezetten fontos, mert a tanúvallomások bizonyítási eszközként való felhasználhatósága jelentős részben a kihallgatási módszeren múlik (Ibolya, 2014: 5-6; Semin és Fiedler, 1996).

A korpusz elemzése során a dolgozat hipotézise beigazolódott, mely szerint a bírák és az ügyvédek eltérő befolyásolásra irányuló stratégiákat alkalmaznak, intézményes szerepükből adódóan.

Ugyan a bírák is alkalmaznak befolyásolási stratégiákat, de kizárólag információszerzés szempontjából, ami szintén az igazságos ítélethozatal érdekét képviseli, ugyanis kellő információ hiányában nehezen lehetne igazságos döntést hozni. Kérdésfeltevéseikben a kérdések alapvető befolyásoló tulajdonságait is próbálják elkerülni, a logikai sorrend betartásával, a preszuppozíciók mellőzésére való törekvéssel, és az irányított kérdések elkerülésével oly módon, hogy választási lehetőségeket ajánlanak fel eldöntendő kérdésekben is, és sűrűn alkalmazzák az –e kérdő partikulát. A kikérdezettek válaszaival való befolyásolást oly módon próbálják elkerülni, hogy elvárják a válaszadást, amelynek típuskonformnak kell lennie, ezt pedig nem csak saját kérdéseik tekintetében teszik, hanem a bíróság minden tagjának kérdésfeltevésekor. Az ügyvédek általi kikérdezés lehetséges befolyásoló voltát pedig közbeavatkozással próbálják elkerülni, amelyben képviselik a másik oldal érdekeit. A bírák tehát a befolyásolás minimalizálására törekednek, az igazságos ítélethozatal érdekében.

Az ügyvédek ezzel szemben, úgy próbálnak befolyásolni, hogy az az ügyfelük/ a vádlott érdekeit képviselje. Sűrűn használnak irányított eldöntendő kérdéseket, amelyek tipikusan befolyásoló kérdések, s akkor is jelentős szerepük van, amikor az ügyvédek az ügyfelük/vádlott érdekeivel összhangban lévő lehetséges alternatívákat vetnek fel. Ez azért lényeges, mert ezzel a módszerrel nehéz teljesen elvetni az ügyvéd által felkínált alternatívát. Erre bizonyos módhatározók is alkalmasak lehetnek, mint például a *mindenképpen*. Polgári peres eljárásban továbbá úgy is irányíthatják a hallgatóság következtetéseit, hogy abból az ügyfél számára kedvező, koherens történet bontakozzon ki.

Irodalom

Atkinson, J. Maxwell–Paul Drew 1979: *Order in Court: The Organization of Verbal Interaction in Juidical Settings*, London, MacMillan. Idézi Drew, 2008.

Atkinson, J. Maxwell 1980: Displaying neutrality in court interaction. Előadás, Germany-British Colloquium on Ethnomethodology and Conversation Analysis, Konstanz Tudományegyetem. Idézi Drew, 2008.

Árvay Anett 2003: A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben, in Németh T. Enikő–Bibok Károly szerk. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX: Tanulmányok a pragmatika köréből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 11–35.

Beach, Wayne A. 1985: Temporal density in courtroom interaction: Constraints on the recovery of past events in legal discourse, *Communication Monographs*, 52, 1–18. Idézi Komter, 2013.

Dobos Csilla 2010: A diskurzusjelölők vizsgálata a tárgyalótermi kommunikációban, in Gecső Tamás–Sárdi Csilla szerk. *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*, Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó, 90–6.

Drew, Paul 2008: A bírósági interakcióban használt nyelv elemzése, in Síklaki István szerk. *Szóbeli befolyásolás II, Nyelv és szituáció*, Budapest, Typotex, 273–86.

Gyuris Beáta 2009: A magyar diskurzus-partikulák interpretációja a mondatfajta és az intonáció tükrében: Az ugye partikula elemzése. Előadás. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2009. január 20. [<http://ny01.nytud.hu/~gyuris/ugye-intezeti-nb.pdf>–2014.12.28.]

Gyuris Beáta 2014: A magyar eldöntendő kérdő mondatok tipológiájához. Előadás. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2014. december 9.

Hayano, Kaoru 2013: Question Design in Conversation, in Jack Sidnell–Tanya Stivers szerk. *The Handbook of Conversation Analysis*, Oxford, Blackwell, 395–414.

Hámori Ágnes 2006: Jogi és bűnügyi diskurzuselemzés: Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson. *Magyar Nyelvőr* 130, 129–65.

Heritage, John 1984: *Garfinkel and ethnomethodology*, Cambridge, Polity Press. Idézi Hayano, 2013.

Heritage, John 2010: Questioning in medicine, in Alice Freed–Susan Ehrlich szerk. *Why do you ask?: The function of questions in institutional discourse*, Oxford, Oxford University Press, 42–68. Idézi Hayano, 2013.

Heritage, John–Geoffrey Raymond 2012: Navigating epistemic landscapes: Acquiescence, agency and resistance in responses to polar questions, in J. P. de Ruiter szerk. *Questions: Formal, functional and interactional perspectives*, Cambridge, Cambridge University Press, 179–92.

Ibolya Tibor: Kihallgatási taktika a nyomozásban.

[<http://ibolyatibor.atw.hu/Sajat/3.pdf>–2014.12.28.]

Jefferson, Gail 1984: On the organization of laughter in talk about troubles, in J. Maxwell Atkinson–John Heritage szerk. *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 346–69.

Juhászné Zvolenszki Anikó 2013: *Polgári eljárásjogi ismeretek*, Szeged, Iurisperitus Bt.

Kengyel Miklós 2005: *A polgári perbeli bizonyítás gyakorlati kézikönyve*, Budapest, KJK-Kerszöv kiadványok.

Kiefer Ferenc 1983: A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról, in Rác Endre—Szathmári István szerk. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 203–30.

Kiefer Ferenc 1988: Modal particles as discourse markers in questions, *Acta Linguistica Hungarica* **38**, 107–25. Idézi Németh T., 1988.

Kitzinger, Celia 2013: Repair, in Jack Sidnell–Tanya Stivers szerk. *The Handbook of Conversation Analysis*, Blackwell, 229–56.

Komter, Martha 2013: Conversation Analysis in the Courtroom, in Jack Sidnell–Tanya Stivers szerk. *The Handbook of Conversation Analysis*, Blackwell, 612–29.

Kugler Nóra 2003: *A módosítószók funkciói* = Nyelvtudományi értekezések **152**, Budapest, Akadémiai Kiadó.

Levinson, Stephen C. 1983: *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press. Idézi Hayano, 2013.

Loftus, Elizabeth F.–John C. Palmer 1974: Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* **13**, 585–89.

Nemesi Attila László 2011: *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*, Budapest, Loisir Kiadó.

Németh T. Enikő 1998: A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* **94**, 324–31.

Pennington, Nancy–Reid Hastie 1992: Explaining the evidence: Tests of the story model for juror decision making, *Journal of Personality and Social Psychology* **62**, 189–206. Idézi Síklaki, 2004.

Pomerantz, Anita M. 1984: Pursuing a response, in J. Maxwell Atkinson–John Heritage szerk. *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 152–63. Idézi Hayano, 2013.

Raymond, Geoffrey 2003: Grammar and social organization: Yes/no interrogatives and the structure of responding, *American Sociological Review* **68**, 939–67. Idézi Hayano, 2013.

Sacks, Harvey–Emanuel Schegloff 1973: Opening Up Closings, *Semiotica* **8**, 289–327.

Sacks, Harvey 1987: On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation, in G. Button–J. R. E. Lee szerk. *Talk and social organisation*, Clevedon, Multilingual Matters, 54–69. Idézi Hayano, 2013.

Sajgál Mónika 2006: A beszédretorika módszerének alkalmazása az intézményes kommunikáció vizsgálatában: Társadalmi pozicionálás egy rendőrségi tanúkihallgatásban, *Argumentum* **2**, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 115–33.

Schegloff, Emanuel 1968: Sequencing in conversational openings, *American Anthropologist* **70/6**, 1075 – 95. Idézi Hayano, 2013.

Schirm Anita 2007: A kérdések pragmatikája, in Váradi Tamás szerk. *Alknyelvdok 2007. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 161–71.

Schirm Anita 2011: A diskurzusjelölők funkciói: a *hát*, az *–e* és a *vajon* elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján. Doktori disszertáció, Szeged.

[http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf]

Semin, Gün R.–Klaus Fiedler 1996: Language in Applied Contexts, in Gün R. Semin–Klaus Fiedler szerk. *Applied Social Psychology*, London, SAGE Publications Ltd., 93–109.

Semin, Gün R.–Christianne J. De Poot 1997: The question-answer paradigm: you might regret not noticing how a question is worded, *Journal of Personality and Social Psychology* **73**, 472–80. Idézi Semin, 2008.

Semin, Gün R. 2008: A nyelv mint a megismerés és a viselkedés szerkezetadó eszköze: Kérdés-válasz párok, in Síklaki István szerk. *Szóbeli befolyásolás I, Nyelv, gondolkodás, kultúra*, Budapest, Typotex, 273–302.

Síklaki István 2004: Kommunikációs automatizmusok és a tudattalan befolyásolás, in Ivaskó Livia szerk. *A kommunikáció útjai*, Budapest, Gondolat Kiadó–MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 11–27.

Stivers, Tanya–Jeffrey D. Robinson 2006: A preference for progressivity in interaction, *Language in Society* **35/3**, 367–92. Idézi Hayano, 2013.

Stivers, Tanya–Federico Rossano 2010: Mobilizing response, *Research on Language and Social Interaction* **43/1**, 3–31.

Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.

Verschueren, Jef 1999: *Understanding Pragmatics*, London, Arnold.

Walton, Douglas 2008: *Informal Logic*, New York, Cambridge University Press.